

יש חדש? תפיסת החדשות בכתב העת המשכילי בכורי העתים

משה פלאי

המאמר מתאר בקצרה את כתב העת **בכורי העתים** שבא בעקבות **המאסף**, ואת תפיסת החדשות שלו, שהייתה במידה מסוימת שונה מזו של קודמו אך היו גם קווי דמיון ביניהם.¹ נקודה זו חשובה משום שב**כורי העתים** ראה עצמו כממשיך המסורת של כתב העת הראשון, ולא זו בלבד אלא הביא קטעים שלמים, מאמרים וידיעות, כלשונם מתוך **המאסף**, בציון הכותרים, המדורים והמחברים כבמקור. הזיקה בין שני כתבי העת תוכן לאור העובדה שהעורך האחרון של **המאסף** בשנתו האחרונה היה שלום הכהן, והוא הוא שהיה העורך הראשון של **בכורי העתים** בשנותיו הראשונות.

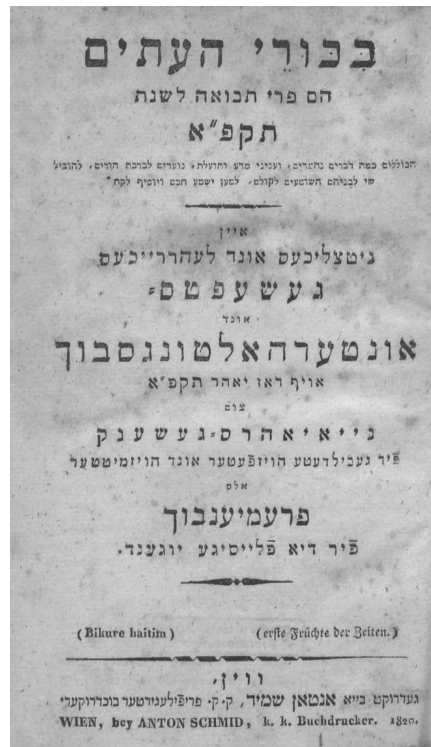
בכורי העתים, כתב העת של ההשכלה העברית באימפריה האוסטרית, יצא לאור בשנים תקפ"א–תקצ"ב (1820–1831). היה זה שנתון ספרותי עיוני שהתמקד בנושאי יהדות (הלכה, אמונה, יסודות היהדות, נוסחי התפילות, מקורות, קבלה, פיוט) וחברה (תפוצות היהודים), חינוך (תוכניות לימודים מודרניות), מדע (גיאוגרפיה, מדעי הטבע), תולדות ישראל, ביוגרפיות (אישים ביהדות), ביאורי פסוקים (מקרא, תלמוד, מדרש, פרשנות), הגות (פילוסופיה), ביקורת, לשון עברית ובלשנות (דקדוק), ספרות (סיפורים, שירים, משלים, מכתמים, סאטירות, דרמה, סיפורי מוסר, אידיליות, פואטיקה, תרגומים), ועוד. **בכורי העתים** היה כתב העת השני של ההשכלה העברית שהופיע בעקבות **המאסף**, ביטאונה של ההשכלה העברית בגרמניה, שיצא לאור בשנים 1783/4–1811. סגירתו של **המאסף** סימנה את היעלמותו של מרכז ההשכלה בגרמניה. במשך העשור השני של המאה השמונה-עשרה נעשו כמה ניסיונות לחדש את **המאסף** עד שבחודש אדר תק"פ (מארס 1820) פרסם אנטון שמיד, המו"ל ובעל בית דפוס שהוציא לאור ספרי קודש, תנ"ך, ש"ס, סידורים ומחזורים, ספרי דקדוק וספרים עבריים אחרים, כי בדעתו להוציא לאור לקראת השנה הבאה, שנת תקפ"א, "לוח יהודי שלם" בשם "עתים מזומנים" ולצרף אליו "ספר [כתב-עת] עשיר תוכן, מועיל מאוד ומאלף לעסקים ולהנאה, כשי לראש השנה לאבות ואמהות משכילים וכפרס לבני הנעורים החרוצים, בשם **בכורי העתים**".² בד בבד הודיע שמיד על העסקתו של "הסופר הידוע והמכובד" שלום הכהן כ"מומחה ספרותי" ברפוס האוריינטלי שלו, ועל מינויו לעורך הלוח וכתב העת. מינויו של הכהן, שהיה העורך האחרון של **המאסף**, לעורך, הבטיח להיענות לדרישותיהם של המשכילים העבריים להמשיך את קיומו של ביטאון משכילי ברוח **המאסף**.

מעורבותו של שמיד בתכנון כתב העת והלוח התבטאה בדרישות מיוחדות: שמיד גמר בליבו לפנות לקהל יעד משכילי ולנסות לעניין אותו בתוצר חדש ופרקטי, בתבנית חדשה ומושכת: הן כתב עת עברי הן לוח לשימוש יומיומי. הוא עשה זאת, לדבריו, בעקבות פנייתם של "יהודים משכילים, המעוניינים לקדם את החינוך המוסרי והאתיקה של בני עמם". הם ביקשו "לפרסם מפקידה לפקידה את פירות הספרות העברית החדשה, ובעיקר קטעים של המאמרים המעניינים ביותר מתוך המאספים האהובים, וכן בנוסף על כך, [...] [פריטים שונים] מתחום ידיעות חול וכתבים אחרים הנאים לרוח הזמנים והנאורות".³

קהל היעד בתוכניתו של המו"ל היה מעורב. כוונתו הייתה להגיע לקהל משכילים, סוחרים ואנשי מעשה, ולא להזניח קהל מסורתי המקפיד על זמני התפילות ומידע הקשור בבית הכנסת. מאחורי הוצאת כתב העת החדש עמדה תפיסה מיוחדת: ניסיון לשלב ספרות עם מסחר, השכלה עם מידע שימושי, עיונים ודיונים עם לוחות שימושיים, שהציג מגמה חדשה בספרות ההשכלה. האם היה זה חידושם של שמיד והכהן? קדמו לו תופעות דומות: שילוב של ספרות ולוח עשה כבר יוסף פרל בציר נאמן בשנים 1814-1816.⁴ בבואנו לדון בתפיסת החדשות בכורי העתים, יש לשים לב לדברים שנאמרו לעיל על מהותו ואופיו של קהל הקוראים המיועד כפי שחזו המו"ל והעורך. תוכן השנתון והלוח הוכתב על ידי הדימוי של קהל זה, והחומר המובא צפן בקרבו את החדשות. המידע שנמסר בשלושת הכרכים הראשונים היה מידע שימושי שכלל עדכון חדש ומחודש, כפי שנראה בדוגמאות שתובאנה להלן. אפשר לומר שעצם פרסום המידע החדש והמעודכן הוא הוא ה"חדשה" – בהביאו מידע מקובץ בנושאים המסייעים ליהודים בחיי היום-יום ובעסקיהם.

חלק גדול מן ההודעות ממלא את ייעודו של כתב העת כלוח שימושי וכולל מידע מעשי לתועלת סוחרים המתכננים את לוח הזמנים שלהם בעסקיהם. כך, לדוגמה, בכמה מן הגיליונות מתפרסמות רשימות של מאות ירידים ושווקים שנתיים ושבועיים במדינות הקיסרות האוסטרית לתועלתם של סוחרים ואנשי מכירות.⁵ אפשר אפוא לאפיין את תפיסת החדשות בשלושת הכרכים הראשונים בכך שידיעה חדשה אינה נמסרת במתכונת המקובלת עלינו, ובדרך כלל גם לא במדור מיוחד לחדשות.

דוגמאות מן החומר שנדפס בלוח "עתים מזומנים", שצורף כאמור לכתב העת, מעידות על מגמות של חומר לוחני שחדר גם לבכורי העתים. כיסוד מוסד של הלוח, נדפס לוח עברי ולועזי חודשי לשנים תקפ"א ותקפ"ב.⁶ הלוח העברי כלל את חגי ישראל, פרשיות השבוע ותאריכים חשובים בלוח הלועזי, וכן מועדי ירידים בערים מרכזיות באירופה. מקום חשוב תפסו מנהגי בית הכנסת וסדר התפילות בחגים ובימים מיוחדים בשנים אלה,⁷ זמני תפילת מנחה וקבלת שבת, סוף זמן קידוש לבנה מדי חודש בחודשו. החומר הזה כיסה את חיי הדת ובית הכנסת של היהודי.



שער כרך א של בכורי העתים

סוג אחר היה מידע שימושי כגון תחזיות צפויות של מזג האוויר וזמני התקופות, דהיינו תחילת עונות השנה.⁸ מידע שימושי אחר הוא זמני היציאה וההגעה של מרכבת הדואר בווינה ובערים אחרות, ולוח זמני נסיעות מרכבת הדואר בערי הבירה המחוזיות. המידע מתייחס לנסיעות מפראג לווינה, ללמברג ולערים נוספות. במטרה לסייע לקוראים בנסיעותיהם מתפרסמת הערה בדבר תנאי השימוש במרכבת הדואר.⁹ לקוראים הזקוקים לדואר מהיר יותר התפרסם דיווח הדואר על ההגעה והיציאה של דואר הרוכבים, שהוא הדואר המהיר, בווינה, בפראג, בלמברג ובערים נוספות.¹⁰

השימוש במרכבות הדואר בסוסים וכן בדואר המהיר מסביר גם את ההודעות למגדלי סוסים על פרסים המוצעים להם, ויש להניח כי העורכים היו מודעים להתעניינותם של יהודים בענף כלכלי זה.¹¹ לצורכי מי שנוזק לבתי המשפט ציין כתב העת את זמני פגרות בתי המשפט.¹²

כדי לאפשר לסוחרים ולקוראים בכללם לתכנן את לוח פעילויותיהם, התפרסמה הודעה כללית שנגעה לכל האוכלוסייה וליהודים בכללה, על כללי הופעות ציבוריות בחגים הנוצריים: ימי החגא, עשרה חגים דתיים וימי זיכרון שנאסרו בהם הופעות בידור

ציבוריות, הצגות, ריקודים ומופעים ציבוריים בערים הקיסריות המלכותיות.¹³ ידיעות אלה שימשו גם כחדשות לקוראים ואפשר היה לבודקן לעיתים תכופות, ואף מדי יום.

ידיעות חדשותיות: תאריכים ולונטיים של המדינה והקיסרות

הודעות מסוג אחר הן הודעות רשמיות של הקיסרות שאפשרו לקוראים היהודים להתעדכן בנעשה בעולם המדיני והפוליטי כדי להתאים את עצמם לדרישות השלטונות והקהל הסובב אותם. הפרסומים בגרמנית באותיות עבריות סייעו לקוראים שלא קראו גרמנית או שהעיתונות המקומית לא הייתה נגישה להם. וכך פרסם בכורי העתים תקנות וחוזרים קיסריים מלכותיים משנת 1820 כפי שנדפסו בעיתונות הווינאית, שהייתה להם נגיעה לסוחרים ולאנשי עסקים ביחסיהם עם השלטונות.¹⁴ כן נדפסו צווים קיסריים מלכותיים מהשנים 1818 ו-1819, ותקנות וחוזרים קיסריים מלכותיים משנת 1820.¹⁵ הודעות מסוג דומה אפשרו לקוראים להתמצא במערכת השלטונית וסקרו את השליטים הריבוניים באירופה.¹⁶

כתב העת פרסם גם רשימה גנאלוגית של המשפחה הקיסרית האוסטרית השלטת, שכללה רשימה מפורטת של בני בית המלוכה ובה תאריכי לידה ופטירה.¹⁷ בשנתיים הראשונות התפרסמו גם רשימות מפורטות של מאורעות מיוחדים בכל חודשי השנים 1818–1819 ו-1819–1820. אלה כללו ידיעות על בתי המלוכה באירופה, משפחות המלוכה, על תאריכי לידות ומיתות במשפחות הקיסרים והמלכים באירופה, על נסיעות וביקורים שערכו ועוד.¹⁸ כמו כן נדפס מידע סטטיסטי מגוון על אוסטריה ווינה, בוהמיה ופראג: מספר המחוזות, ערי השדה, השווקים, בתי ספר ומוסדות להשכלה גבוהה, מנזרים, וכדומה. כן ניתן מידע דמוגרפי: לידות, מיתות, מספר התושבים ועוד, כידע כללי לתועלת הקוראים.¹⁹

חדשות בחינוך היהודי: מוסדות החינוך היהודיים בגליציה

בכרכים הבאים של בכורי העתים בעריכתם של עורכים שבאו אחרי שלום הכהן מסתמנות מגמות המפנות את המבט אל תופעות חדשות בקהילה היהודית באימפריה האוסטרית. המטרה שהודגשה עתה התמקדה במידע על חדשות ותיקונים בחינוך היהודי המודרני עם התפשטות ההשכלה העברית בעיקר בהשפעתו של כתב העת. הודגשו נטיות לשינויים באוריינטציה של היהודים לכיוון של עיסוקים יצרניים והקמת מוסדות חדשים לחינוכם. אנו מוצאים ידיעות על אירועים במוסדות יהודיים ובהן חדשות של ממש.

אחד הנושאים שעמדו בראש מעייניהם של העורכים היה החינוך היהודי. מלבד מאמרים על החינוך היהודי החדש, פרסמו העורכים ידיעות על מוסדות חינוך יהודיים בגליציה במסגרת מדור בשם "רשימות מן המולדת". דווח על בתי ספר של פעיל ההשכלה יוסף פרל בכרודי ובטרנופול, וצוין מספר התלמידים – קרוב למאה – בארבע הכיתות הראשונות.²⁰

בכרך ג התפרסמה הקדמה למאמרים על מוסדות חינוך, דת וחברה ביהדות אוסטריה. צוינו מוסדות יהודיים חשובים ובעיקר אלה הפועלים בווינה זה מכבר או כאלה שזה מקרוב נוסדו, לקידום מטרות דת וצדקה.²¹ כן נמסר על מוסד חינוכי יהודי חדש שהוקם בפרשבורג. מעניין לציין שמקור הידיעה היה העיתון הקיסרי האוסטרי מ-7 ביולי 1821. זו עדות לחשיבות הידיעה במסגרת חוץ-יהודית רשמית.²²

מידע שימושי לקוראים וחדשה מעניינת נדפסו במדור "רשימות מן המולדת" על הקמת מוסד לקידום בעלי מלאכה יהודיים בפרשבורג. המוסד הוקם בידי הקהילה היהודית, שראשיה ודייניה, ובראשם ר' משה סופר (החתם סופר), חתומים על ההודעה. חשוב לציין את מקור הידיעה: כאמור, הודעה שנתפרסמה על ידי היוזמים.²³ גם ידיעה זו באה להדגיש את המגמה להעביר את היהודים לעיסוקים יצרניים, מגמה שנתמכה על ידי השלטונות.

בכרכים מאוחרים נדפסו ידיעות על חינוך גבוה ובהן על בתי מדרש חדשים לרבנים, כדוגמת בית לימוד הרבנים בעיר פדובה.²⁴ במוסד זה הוכשרו הרבנים ב"חכמת המחקר" והוכתרו "בכתר הפילוסופיאה". הידיעה נמסרה על ידי המשכיל האיטלקי יצחק שמואל ריג'ו (יש"ר), שערך את כרכים ט-י בשנים תקפ"ט-תק"ץ (1828-1829). הוא הביא את מכתבו של המשכיל האיטלקי מרדכי שמואל גירונדי, שהיה הרב של פדובה, על פעולת בית המדרש לרבנים. חדשות מעין אלה מבשרות שינויים חשובים בקהילה היהודית בדמותם של הרבנים החדשים שחונכו בתוכנית מודרנית ששילבה לימודי יהדות עם חינוך אוניברסיטאי.

מאמרים חינוכיים התפרסמו לרוב בכתב העת שסופריו עמלו לקדם את החינוך המודרני. יהודה ייטלש, פעיל השכלה בפראג, סופר וחוקר, שהיה עורך בכורי העתים בכרכים יא-יב (תקצ"א-תקצ"ב / 1830-1831) כתב מאמר חינוכי בכותרת "דברים נכוחים" על חשיבותו של חינוך נאות ולימודי חול, והציע תיקונים בחינוך היהודי ובתוכנית הלימודים.²⁵

כן התפרסם מכתב שכתב המשכיל הידוע שלמה יהודה ראפאפורט (שי"ר) כתשובה לנער, שעורר אותו ללמוד מלאכה, כדרך שנהגו המשכילים הוותיקים ביחסיהם לפרחי השכלה.²⁶

חדשות צפונות בתוך ידיעות

אפיון אחר של החדשות הן חדשות הצפונות בתוך ידיעות או הודעות, ותוכנן מודיע לעיתים על אירוע חדשותי או על תופעה או על מידע שנמסר לקוראים לצרכים שימושיים מעשיים.

אופיינית לחדשה מסוג זה היא ידיעה שנדפסה בכרך יא (תקצ"א) של השנתון על נאום שנישא לפני האבות בקהילה היהודית בפראג על החינוך המועיל בבתי ספר. הנאום הושמע לרגל הצבת פסלו של הקיסר פרנץ הראשון באולם בית הספר העל יסודי

היהודי בפראג.²⁷ זו ידיעה חשובה שנועדה להצביע על הקשרים בין הקהילה היהודית והשלטונות, ועל תמיכתם בקידום החינוך היהודי החדש.

השכלה בגליציה: הודעות ספרותיות

לא כל המידע החדשותי קשור בעניינים מעשיים. כתב העת שימש במה לספרות המתחדשת באימפריה האוסטרית, ולעיתים נמסרו ידיעות ספרותיות במסגרת של סקירות או מסות. כך, לדוגמה, פרסם העורך, שלום הכהן, סקירה בכותרת המתורגמת: "משהו על התקדמותה והשפעתה החיובית של הספרות במדינות הקיסרות המלכותית האוסטרית".²⁸ הסקירה כוללת רשימות ספרים מאת סופרי ההשכלה הידועים הירץ הומברג, פרץ בר, מאיר אוברניק, שמואל דטמולד, יהודה ליב בן זאב, יוסף האפרתי מטורפלוביץ, ברוך ייטלש, יהודה ייטלש, משה לנדא, מאיר פישר, שלמה לוויזון, דב בר גינצבורג, יששכר דב בר שלזינגר ומשה שמואל ניימאן. הוסיפו פרטים אישיים על הכותבים, ומידע על כתב העת בכורי העתים ותוכנו.

יש לראות בכך את שאיפתו של העורך, שלום הכהן, לקדם את שאיפות ההשכלה העברית במרכז החדש באוסטריה, ולהפיץ מידע חיובי על הישגיה בתחום הספרות. כמה מן הסופרים הנזכרים פעלו כעורכים בבית הדפוס של אנטון שמיד והוציאו את ספריהם שם, והמאמר סייע הן בהפצת מפעל ההשכלה והן בקידום עסקיו של המו"ל.

חדשות על ספרים היוצאים לאור

חדשות דומות נכללו בהודעה על הדפסת מהדורה חדשה, מתוקנת ומשופרת של חמשה חומשי תורה בלוויית תרגום מילולי לגרמנית מאת המשכיל הגרמני שהיה מעורכי המאסף, יואל ברי"ל.²⁹ גם ידיעה זו נועדה לקדם את ההשכלה ואת מפעל המו"לות של שמיד, ובעיקר להצביע על תרומתה של ההשכלה הגרמנית ושל הסופר יואל ברי"ל להמשך הפעולה באוסטריה.

הספדים

חדשות תימצאנה במסגרת הספדים וקינות על אישים, סופרים ורבנים חשובים שהלכו לעולמם. כך שימש בכורי העתים כמקור למידע פנימי על חייהם ומותם של מנהיגי הקהילות, על הנעשה בקהילות השונות ובערים השונות. מקום מיוחד נועד להספדים על סופרי השכלה ידועים שהלכו לעולמם ושספריהם פיארו את מדף הספרים של ההשכלה. לדוגמה, הסופר יששכר בער שלעזינגער פרסם קינה בחרוזים לפטירת סופר ההשכלה הידוע שלמה לוויזון בכרך ט (תקפ"ט).³⁰ ובכרך י (תק"ץ) פרסם יהודה ייטלש, שהיה העורך של שני הכרכים האחרונים של כתב העת, הספד על ישראל יעקובסון, מייסד ההיכל הרפורמי הראשון בהמבורג ונשיא הקונסיסטוריום היהודי בעיר קאסל.³¹ רוב ההספדים שנדפסו הוקדשו למותם של רבני קהילות שונות.

שמואל דוד לוצאטו (שד"ל) כתב קינה בכותרת "בן יכבד אב" על מות אביו בתקפ"ד, בכרך ט.³² יצחק שמואל ריג"ו (יש"ר) קונן על מות הרב השד"ר (שליח דרבנן) חיים יוסף אזולאי (חיד"א), הנוסע הידוע שאסף כספים באירופה למען תושבי ארץ ישראל, היה ביבליוגרף שחיבר ספרים רבים.³³ יהודה ייטלש פרסם בכרך יא שיר הספר לזכרו של הרב מרדכי בנעט, אב בית דין ורבה של ניקלשבורג.³⁴

בקהילה היהודית

חדשות "מרעישות" באמעריקא

חדשה של ממש, מעין breaking news, הופיעה בכרך ז (תקפ"ז, 1826) של בכורי העתים. השימוש במילה "חדשים" לציון אירוע חדש מופיע בכותרת באותיות גדולות: "חדשים מקרוב באו הוא ספר, כתב השר מרדכי עמנואל נח לכל היהודים השוכנים בארבעת חלקי העולם".³⁵ הידיעה מתחילה בלשון מקראית בסגנון פתיחת פרק ב של מגילת אסתר:

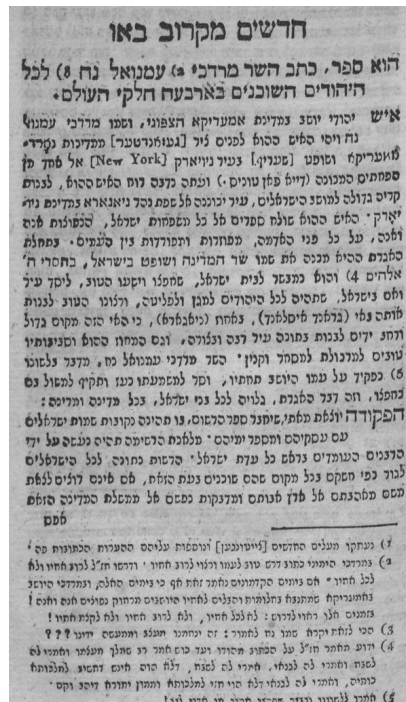


מרדכי עמנואל נח, ציור מאת ג'ון ווד דודג'. תמונה: ויקיפדיה

איש יהודי יושב במדינת אמעריקא הצפוני, ושמו מרדכי עמנואל נח ויהי האיש ההוא לפנים ציר [...] ממדינות נאָרד־אמעריקא ושופט [...] בעיר ניו־ארק [...] ועתה נדבה רוח האיש ההוא, לבנות קריה גדולה למושב הישראלים, עיר יכוננה אל שפת נהר ניאגארא במדינה ניו־ארק. האיש ההוא שולח ספרים אל כל משפחות ישראל, הנפוצות אנה ואנה, על כל פני האדמה, מפוזרות ומפורדות בין העמים [...] בתחלת האגרת ההיא מכנה את שמו שר המדינה ושופט בישראל, בחסדי ה' אלהים והוא כמבשר לבית ישראל, שחפצו וישעו הטוב, ליסד עיר ואם בישראל, שתהיה לכל היהודים למגן ולפליטה, ורצונו הטוב לבנות אותה באי (גראנד איסלאנד) באחוז [במחוז] (ניאגארא), כי האי הזה מקום גדול ורחב ידיים לבנות בתוכה עיר רבה ובצורה, וגם המחוז ההוא וסביבותיו טובים למרכולת למסחר וקנין. השר מרדכי עמנואל נח, מדבר בלשונו כפקיד על עמו היושב תחתיו, וסר למשמעתו נעז ותקיף למשול בם כחפצו.

בהמשך האיגרת נאמר:

הפקודה יוצאת מאתי, שיחבר ספר הרשום, בו תהינה נקובות שמות ישראלים עם עסקיהם ומספר ימיהם. מלאכת הרשימה תהיה נעשה על ידי הרבנים העומדים בראש כל עדת ישראל. הרשות נתונה לכל הישראלים לגור לפי חשקם בכל מקום שהם שוכנים בעת הזאת, אם אינם רוצים לצאת משם מאהבתם אל ארץ אבותם ומדבקות נפשם אל ממשלת המדינה הזאת, אפס יבקש מהם השר מרדכי עמנואל נח ש"אל יהיו בעוכרי שאר אחיהם החפצים לצאת מארץ מולדתם אל מדינת אמעריקא הצפונית, ואל יכבירו עליהם הדבר הזה" [עמ' 45-46].



"חדשים מקרוב באו, הוא ספר, כתב השר מרדכי עמנואל נח לכל היהודים השוכנים בארבעת חלקי העולם". בכורי העתים, תקפ"ז, עמ' 1

האיגרת קבעה איסור לשאת יותר מאישה אחת. "היהודים השחורים הקראיים והשמרונים" יקבלו מעמד זהה לישראלים. אלה שיש להם יוחסין לשבטים שהוגלו מאשור "יתאחדו עם אחיהם בני ישראל, להיות לעם אחד, וכלם יהיו עם סגולה ובחירי יה!" [שם]. הדיווח מוסר על איגרת ששיגר נח אל? פזורות היהודים, וכן על מבצע איסוף כספים וכאמור רישום המועמדים בידי רבני הערים. בסוף האיגרת חותם נח: "בדברי שלום ואמת, בשומו על לב בני ישראל להתנהג בכל מעשיהם בצדק ויושר ולאחוז בכשרון המעשה בכל פעולותיהם, שיהיו מופרשים מן התאִוֹת המותריות, שיכלכלו את ביתם מיגיעת כפם, ויסתפקו במועט" (עמ' 47). נמסר על טקס שנקבע לאדר תקפ"ו (פברואר 1826) בבית תפילה במקום. אחר כך נאסף על שפת הנהר "עם רב ועצום". נח "היה לבוש מעיל משי מעשה רוקם, ועל צוארו רביד הזהב עם מטבע של זהב" (עמ' 48). בבית התפילה נחרטה כתובת על אבן גדולה "בכתב ולשון עברית":

שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד!

אררט מקום פלטת העבכם, נבנתה על ידי

מרדכי עמנואל נח, בחדש תשרי תקפ"ה ל' סעפטעמבער 1825

בשנת חמשים לחירות אמעריקא הצפוני.

בתום הטקס הכריזו נח: "שישי וגילי בת ישראל! היום נהיית לעם!" (עמ' 48).

הדיווח על תוכניתו של עמנואל נח להקים מדינה יהודית בניו יורק מסר מידע מתוך העיתונות ("עלים חדשים, צייטונגען") בניו יורק שבה נכתב, "בת ישראל תקים! האומה הישראלית עתה תתנערי מעפר! כי רוח ה' לבשו אנשי שם מאמונת ישראל, להרים קרן ישראל וכבר קנו חלקת הארץ, הוא האי הגדול אשר במחוז (גראנד איסלאנד) לנחלת יהודה ולאחוזת עולם" (עמ' 47). כן דווח על הטקס הציבורי ותגובות הקהל.

מחבר הידיעה, יהודה בן-יונה לבית ייטלש, הוסיף הערות ובהן ביקורת חריפה על התוכנית בפנייה ישירה אל "חווה" (הוזה?) המדינה היהודית: "אם כן הדבר מה החלום אשר חלמת אתה איש מרדכי עמנואל נח? הלא טרם ידעת כי לא יבראו לך מתי מספר ישראל שנער קטן יכתבם? הלא כלם יושבים כעת שבט מלכי חסד ורחמים המושכים חסדם וטובתם עלינו כעל שאר העמים היושבים עמנו באחות וריעות ומי פתי יסור הנה לעזוב את ארץ אבותיו, לעזוב כל רכושו? ולבקש מקום פליטה בארץ נכריה? איעצך נא איש החושב לדרוש טוב לעמו! כלך מדרך זה, וחדל לבנות העיר הזאת כי גלמודה תהיה מאין יושב מאחיק ישראל וארצך תעזוב מהם" (הערה בעמ' 46).

במושגים של "חדשה", בגלל היקפה, יש להתייחס אליה כאל "כתבה" ובהערות אפשר למצוא גם "פרשנות", כלומר הבעת דעה בנושא חדשותי. אך גם בידיעה עצמה מתנגנת נימה ביקורתית בעת שייטלש מתייחס לכינוי שנח "מכנה את שמו שר המדינה ושופט בישראל, בחסדי ה' אלהים", ובהערה מביא מאמר חז"ל על אחשוורוש שמלך "מהורו ועד כוש", ש"מלך מעצמו". כן הוא מציין את עמדתו המתנשאת של נח, ה"מדבר בלשונו כפקיד על עמו היושב תחתיו, וסר למשמעתו נעז ותקיף למשול בם כחפצו" (הערה בעמ' 45). הצעותיו ליהודים נמסרו כ"דברי שלום ואמת", המתכתב בלשון ההשכלה עם פולמוס דברי שלום ואמת של המשכיל נפתלי הרץ ויזל. הפירוט "להתנהג בכל מעשיהם בצדק ויושר" ו"שיהיו מופרשים מן התאות המותרות, שיכלכלו את ביתם מיגיעת כפם, ויסתפקו במועט" מבטא ביקורת על אופיים ומצבם המוסרי והכלכלי של היהודים, שאוליי ייטלש כמשכיל היה מסכים עימה.

המחבר ביטא את ביטחונם של היהודים בזמנים אלה במקומות מגוריהם בחסותם של מלכי חסד, ואת השאיפה לבטל כל אפשרות שיאשימו אותם בחוסר נאמנות לשלטונות, וחלק זה יכול להיחשב כ-editorial, הבעת דעה של העורך או הכותב. הידיעה עצמה דואגת למסור על מקורות המידע והיא מביאה ציטוטים ופירוט התיאור לאימות.

פעילות בקהילה היהודית

פעילות חברות הצדקה והסעד והחברה קדישא בקהילה היהודית הובאה לידיעתם של הקוראים. דווח כי פעילי החברה נועדו ל"משתה" בערב ראש חודש ניסן, ולכבוד האירוע חיבר המשכיל דוד זאמושטש שיר. וכן חיבר שיר ששרו אותו לציון יובל חברה קדישא גמילות חסדים וביקור חולים בברסלוי. באותו אירוע נשא מרדכי דוב פרידענטהאל

תפילה.³⁶ הדיווח בא גם להצביע על היצירה המקורית של המשכילים: שירי הזדמנות ותפילות מקוריות. על פעולות למתן צדקה לחולי ישראל בלמברג התפרסמה הוקרה מיוחדת.³⁷ כך גם דיווח של יש"ר על בית מחסה לאביוני ישראל בעיר מנטובה.³⁸ לסיכום, תפיסת החדשות בבכורי העתים הייתה שונה בשנים שונות ונבעה מתפיסות עריכה שונות של העורכים ומזהות קהל היעד בראייתם.

תפילות

בכורי העתים פרסם הודעות רבות על תפילות שנאמרו בציבור, ומסתבר שאף הודעות אלה כללו ידיעות וחדשות. הן נאמרו בהזדמנויות מיוחדות בקהילה עצמה, כגון "תפילה לחנכת הבית",³⁹ ותפילת עדת ישרון בפראג.⁴⁰ תפילות אחדות נאמרו לרגל מאורעות מדיניים, כגון תפילת הודיה בווינה לניצחון צבאות הקיסר פרנץ הראשון,⁴¹ תפילות לימי הולדת הקיסר: תפילת חניכי בית המדרש בפראג ליום הולדת הקיסר פרנץ הראשון,⁴² ותפילת עדת ישרון בק"ק פראג (תפילה לשלום המצביא קארל פירשט פאן שווארצענבערג).⁴³ התפילות נדפסו בעברית ובגרמנית באותיות עבריות. כן פרסם שד"ל תפילה לרפואת הקיסר יר"ה.⁴⁴

גם התפילות הללו ציינו אירועים הקשורים בחיי הקהילה היהודית, מעורבותה בנעשה בזירה המדינית, ובקשריה עם השלטונות.

לסיכום נראה שאין תפיסה אחת, אלא תפיסות אחדות שנבעו מן השינויים התכופים בעורכי בכורי העתים.⁴⁵ תפיסת מהותו וייעודו של כתב העת הכתיבה במידה רבה את תפיסת החדשות במיוחד בשלוש השנים הראשונות בעריכתו של שלום הכהן. בשנים האחרות התרחבה היריעה להתעניינות בחיי הקהילה היהודית, אף שבמידה מצומצמת, ונוצרה תפיסה אחרת של כתב עת ספרותי, וכך פותחו נושאים מרכזיים אחרים.

הערות

- 1 ראו מאמר קודם שלי בנושא זה, "מה חדש?" תפיסת החדשות בכתבי העת העבריים של ההשכלה בראשיתה: המאסף, קשר, 53 (2019), עמ' 51–57.
- 2 אנטאן שמיד, אנקינדיגונג איינעס פאללשטענדיגען איזראעליטישען קאלענדערס אויף דאז יאהר תקפ"א, אונטער דעם טיטעל, "עתים מזומנים" ... [הודעה] בתוך: בכורי העתים, א, תקפ"א, שלושה עמודים בלתי ממוספרים בסוף הכרך. הודעה נפרדת החורגת מגודל העמודים רגילים מצויה בעותק בספריית רוזנטליאנה שבאמסטרדם, מתאריך י"ג באדר תק"פ בווינה. כותרות המאמרים ניתנו במקור בגרמנית באותיות עבריות ברוב הכרכים הראשונים. הבאנו את התרגום לעברית בסוגריים מרובעים בהתבסס על המונוגרפיה שכתבתי על בכורי העתים: בכורי העתים – ביכורי ההשכלה: מפתח מוער לבכורי העתים, כתב־העת העברי של ההשכלה בגליציה (תקפ"א–תקצ"ב), ירושלים: מאגנס, תשס"ה 2005 (להלן: פלאי, בכורי העתים – ביכורי ההשכלה). וראו בנספח לספרי את רשימת הספרות שבהן מצויים כרכי בכורי העתים. בכורי העתים נסרק באתר ספריית אוניברסיטת גתה שבפרנקפורט ויש גישה מקוונת אליו באמצעות הספרייה הלאומית בירושלים.
- 3 שמיד, שם.
- 4 כתבתי על כך במבוא לספרי בכורי העתים – ביכורי ההשכלה.

- 5 רשימת הירידים המצוינים, השווקים השנתיים והשבועיים, במדינות הקיסרות האוסטרית, ראו: בכורי העתים, א, תקפ"א, עמ' 232-252. הידיעה חוזרת בכורי העתים, ב, תקפ"ב, עמ' 272-292. כאמור, הכתורות מובאות במקור בגרמנית באותיות עבריות, ולצורך נוחיות התיעוד הבאנו את תוכן או את סיכומן, וכן מראי מקומות. חלק מן החומר הנזכר נעדר מרוב כרכי בכורי העתים המצויים בספריות ברחבי העולם, ונמצא בעותקי בכורי העתים שמצאתי בספריות אוניברסיטת תל אביב וישיבה אוניברסיטה בניו יורק, כמתועד בנספח בספרי.
- 6 לוח השנה, תשרי-אלול תקפ"א, בכורי העתים, א, תקפ"א; "עתים מזומנים", שם, [עמ' יז-כט], תקפ"א [לוח השנה, תשרי-אלול תקפ"ב]; בכורי העתים, ב, תקפ"ב, "עתים מזומנים", שם, [עמ' יז-כח], תקפ"ב.
- 7 מנהגי בית הכנסת (סדרי בית הכנסת והתפילות בחגים וימים מיוחדים), בכורי העתים, א, תקפ"א; "עתים מזומנים", שם, עמ' י-טו. בכורי העתים, ב, תקפ"ב, "עתים מזומנים", שם, עמ' ט-יד.
- 8 תחזית מזג האוויר האפשרי, בכורי העתים, א, תקפ"א, "עתים מזומנים", שם, תקפ"א, א, עמ' ז-י. זמני התקופות (תחילת עונות השנה), בכורי העתים, א, תקפ"א, "עתים מזומנים", שם, תקפ"א, א, עמ' טו.
- 9 מידע על זמני היציאה וההגעה של מרכבת הדואר, בכורי העתים, א, תקפ"א, עמ' 209. לוח זמני נסיעות מרכבת הדואר, שם, עמ' 212-215; תנאי השימוש במרכבת הדואר, שם, עמ' 216.
- 10 לוח זמני הדואר המהיר, שם, עמ' 217-231; ב, תקפ"ב, עמ' 257-271.
- 11 פרסים למגדלי סוסים, שם, א, עמ' 203; שם, ב, תקפ"ב, עמ' 247.
- 12 פגרות בתי המשפט, שם, א, תקפ"א, עמ' 204; שם, ב, תקפ"ב, עמ' 248.
- 13 ימי חגא שבהם נאסרו כל ההצגות, הריקודים, הבידור הציבורי וכו' בערים הקיסריות-המלכותיות, שם, א, תקפ"א, עמ' 204; שם, ב, תקפ"ב, עמ' 248.
- 14 תקנות וחוזרים קיסריים-מלכותיים משנת 1820, שם, ב, תקפ"ב, עמ' 211-215.
- 15 צווים קיסריים מלכותיים עליונים מהשנים 1818 ו-1819, שם, א, תקפ"א, עמ' 172-177. תקנות וחוזרים קיסריים-מלכותיים משנת 1820, שם, ב, תקפ"ב, עמ' 211-215.
- 16 סקירת השליטים הריבוניים באירופה, שם, ב, תקפ"ב, עמ' 203-210. הסקירה כוללת תאריכי לידה ופטירה. כן נדפס עדכון ותיקון הרשימה בכרך ב, תקפ"ב, עמ' 203-210.
- 17 רשימה גנאלוגית של המשפחה הקיסרית האוסטרית השלטת, שם, א, תקפ"א, עמ' 148-163. רשימה מעודכנת ומתוקנת התפרסמה כעבור שנה, בכרך ב, עמ' 185-202.
- 18 שם, א, עמ' 178-184; ב, עמ' 215-226.
- 19 סקירה סטטיסטית, שם, א, תקפ"א, עמ' 170-171.
- 20 שם, א, עמ' 141-147; ב, עמ' 182-184.
- 21 בכורי העתים, ג, תקפ"ג, עמ' 185-188.
- 22 שם, שם, עמ' 221-222.
- 23 שם, ב, תקפ"ב, עמ' 175-182.
- 24 יש"ר, שם, יא, תקצ"א, עמ' 5-10.
- 25 שם, ט, תקפ"ט, עמ' 133-149.
- 26 שי"ר, מכתב תשובה על אודות החינוך לנער על לימוד חכמות ומלאכות, שם, ח, תקפ"ח, עמ' 8-24.
- 27 יודא ייטעלעס, שם, יא, תקצ"א, עמ' 52-57.
- 28 שם, ג, תקפ"ג, עמ' 177-184.
- 29 אנטאן שמיד, הודעה על הוצאה לאור חדשה, מתוקנת ומשופרת של חמשה חומשי תורה בלוויית תרגום מילולי לגרמנית מאת יואל ב"ר"ל המכונה לאווע, שם, ה, תקפ"ה, עמ' 161-163.
- 30 יששכר בער שלעזינגער, "נזר קטן" (קינה מחורזת למות הסופר המשכיל שלמה לוויזון), שם, ט, תקפ"ט, עמ' 193-194.
- 31 יהודה בן-יונה ייטלס, "אבן זכרון" (הספד וקינה), שם, י, תק"ן, עמ' 40-43. הידיעה מזכירה את

- שמו כיעקב בר"י יאקאבסזאהן, המתועד כישראל יעקבסון, שנפטר בספטמבר 1828.
- 32 שד"ל, קינה בסגנון מקראי, שם, ט, תקפ"ט, עמ' 175-177.
- 33 (יש"ר), על מות הרב חיים יוסף דוד אזולאי (שיר הספד), ו, תקפ"ו, עמ' 57.
- 34 יהודה ייטלש, "קנה תחת שיר", שם, יא (תקצ"א), עמ' 187-188.
- 35 יהודה בן-יונה ייטלש, "חדשים מקרוב באו הוא ספר, כתב השר מרדכי עמנואל נח", שם, ז (תקפ"ז), עמ' 45-49. עוד על מרדכי עמנואל נח ראו בוויקיפדיה.
- 36 שם, ח (תקפ"ח), עמ' 258-262; שם, שם, עמ' 77-85; שם, שם, עמ' 68-76.
- 37 דבר אל המתנדים בעם, שם, יא (תקצ"א), עמ' 146-147.
- 38 שם, ט (תקפ"ט), עמ' 16-19.
- 39 יהודה בן יונה ייטלש, "תפלה לחנכת הבית", שם, ד (תקפ"ד), עמ' 145-149.
- 40 יודא יטעלעס, געבעטע דער פראגער איזראעליטען געמיינדע (תפלת עדת ישרון בפראג), שם, ג (תקפ"ג), עמ' 121-125.
- 41 דאנקגעבעטע [תפילת הודיה], שם, ג (תקפ"ג), עמ' 155-157. התפילה לניצחון צבאות הקיסר פרנץ הראשון נרפסה בעברית בצד תרגומה לגרמנית באותיות עבריות. היא נאמרה בווינה בג' באייר תקפ"א.
- 42 יהודה בן-יונה ייטלש, "תפלת ילדי עניי ישראל", תפילת חניכי בית המדרש בפראג ליום הולדת הקיסר פראנץ הראשון", שם, ח, תקפ"ח, עמ' 61-67.
- 43 שם, ג, תקפ"ג, עמ' 120-124.
- 44 שם, יא, תקצ"א, עמ' 167-168.
- 45 העורכים של בכורי העתים: שלום הכהן (1771-1845), כרכים א-ג, תקפ"א-תקפ"ג; משה לנדא (1788-1852), כרכים ד-ה, תקפ"ה-תקפ"ו; שלמה פֿרגֶמֶנטר (1788-??), כרך ו, תקפ"ו; יששכר בֶּר שלזינגר (1773-1836), כרכים ז-ח, תקפ"ז-תקפ"ח; יצחק שמואל ריג'יו (1784-1855), כרכים ט-י, תקפ"ט-תק"ץ; יהודה ליב ייטלש (1773-1838), כרכים יא-יב, תקצ"א-תקצ"ב.